«Δεν μπορώ, όμως, να βγω έξω, μου περιορίζουν τ
γνώσεις, μου βάζουν αυτή την ταφόπλακα και μου λέν
"μείνε εδώ, δεν θα πας πουθενά". Όχι μόνο στην ιδέ
καλώς ή κακώς τρομάζεις..., λες: "έχω οικονομική κρίσ
δεν μπορώ να σπουδάσω καν, θέλω να προσφέρω και μο
βάζουν ταφόπλακα". Όλο αυτό αποτελεί μεγάλο βάρο
για κάποιον νέο. Και όταν μιλάω για βάρος σε αυτή τη
ηλικία..., σε βαραίνει τόσο... Όταν, λοιπόν, αυτό το
βάρος το αισθάνεται ένας νέος, του κόβονται τα φτερά.
Και, για να γενικεύσω λίγο, σου κόβονται τα φτερά
και μετά δεν μπορείς τίποτα, λες: "δεν έχω ελπίδες".

Μαθηματικός, 20 ετών

FRANZ SCHULTHEIS, MICHAEL GEMPERLE,
PATRICIA HOLDER & NASSER TAFFERANT

«...Αλλά δεν θέλω καθόλου να φύγω..., καθόλου...»

Απόγευμα της 27ης Ιουνίου 2012 και επτά άνθρωποι κάθονται γύρω από το ίδιο τραπέζι στο σαλόνι ενός αθηναϊκού ξενοδοχείου. Τέσσερις εξ αυτών ταξίδεψαν από την Ελβετία. Είναι κοινωνιολόγοι σε κάποιο ελβετικό πανεπιστήμιο και διεξάγουν έρευνες γύρω από θέματα εργασιακού περιβάλλοντος. Σκοπός της επίσκεψής τους στην Αθήνα είναι, μεταξύ άλλων, να έρθουν σε άμεση επαφή με την τρέχουσα κρίση στην Ελλάδα. Όπως έκαναν ήδη και σε προηγούμενες έρευνές τους, θέλουν να διερευνήσουν το ζήτημα διενεργώντας κατανοητικού τύπου συνεντεύξεις. Προκειμένου να κατανοήσουν καλύτερα την ελληνική κρίση από τη σκοπιά των κατοίκων της χώρας –καθημερινό θέμα, άλλωστε, στα μέσα και της δικής τους πατρίδας–, προκειμένου να αντιληφθούν τις υποκειμενικές τους εμπειρίες καθώς και τις επιπτώσεις αυτής της κατάστασης, ο Franz Schultheis και οι συνεργάτες του ζήτησαν από έναν Έλληνα συνάδελφό τους να μεσολαβήσει για ενδεχόμενες συνεντεύξεις. Απέναντί τους, λοιπόν, κάθονται η Ελένη, ο Στέφανος και ο Μάρκος, τρεις Έλληνες γύρω στα 30, που έχουν σπουδάσει στο ίδιο πανεπιστήμιο και τώρα μοιράζονται το μάλλον τυπικό πεπρωμένο των νεαρών ενηλίκων της χώρας τους, την ανεργία.

Η συζήτηση ξεκινά με μία σειρά γενικών ερωτήσεων· σύντομα, όμως, γίνεται σαφές ότι ο όρος «συνέντευξη» δεν ταιριάζει στη συνομιλία που εκτυλίσσεται και ότι πρόκειται μάλλον για ένα πολύ διαφορετικό, δύσκολο να προσδιοριστεί, είδος επικοινωνίας. Απέναντι από τους ερευνητές από το Βορά κάθονται τρεις εξίσου ακαδημαϊκά καταρτισμένοι συνομιλητές· στη Γαλλία θα έλεγε κανείς ότι πρόκειται για συζήτηση μεταξύ «διανοουμένων». Κατά την εξέλιξη της συνομιλίας, που θα κρατήσει μιάμιση ώρα, οι τρεις ερωτώμενοι θα θέσουν οι ίδιοι τα θέματα επί τάπητος, αναλαμβάνοντας έτσι το ρόλο «εθνογραφικών πληροφορητών», δηλαδή, θα προσπαθήσουν να μεταδώσουν στους ξένους τις απαραίτητες γενικές γνώσεις

που, σύμφωνα με τη γνώμη του καθενός, προϋποτίθενται για μια ορθή κατανόηση της χώρας τους, της εγχώριας νοοτροπίας και της κουλτούρας της, της κοινωνικο-ιστορικής ιδιαιτερότητάς της, καθώς και της τρέχουσας κρίσης. Και κάτι ακόμα: οι νεαροί Έλληνες πρόκειται να εκθέσουν και να εξηγήσουν στους επισκέπτες τις δικιές τους θεωρητικές προοπτικές για την πατρίδα τους, καθώς και τις επιστημονικά εμπνευσμένες κοσμοθεωρητικές ερμηνείες τους. Η συζήτηση, λοιπόν, θα μετατραπεί σε ένα είδος συλλογικού καταιγισμού ιδεών, στο επίκεντρο του οποίου θα βρεθεί η ελληνική κοινωνία τού σήμερα εν γένει και οι απτές κοινωνικές εμπειρίες των τριών «πληροφορητών» ειδικότερα.

Σε όλες τις κοινωνιοθεωρητικές, ιστορικοκοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές αναλύσεις και ερμηνείες, τις οποίες πορίζονται οι βορειοευρωπαίοι κοινωνιολόγοι, εκδηλώνονται βεβαίως πάντοτε οι υποκειμενικές οπτικές αυτών που τις υποβάλλουν, είτε υπό τη μορφή αξιώσεων, με διάθεση αντίστασης και πολιτικής διαμαρτυρίας ενάντια σε εξελίξεις και καταστάσεις που απεικονίζονται ως εκ βάθρων σκανδαλώδεις και απαράδεκτες, είτε ως ηθική αξιολόγηση και καταδίκη συσχετισμών ισχύος και κοινωνικών αδικιών, είτε ακόμη με χροιά προσωπικού τραύματος και υποκειμενικών εξαναγκασμών ενώπιον μιας ανέξοδης διηνεκούς κρίσης κι ενός μέλλοντος που φαντάζει κάτι παραπάνω από αβέβαιο. Σε αυτά τα σημεία του διαλόγου, οι ξένοι επιστήμονες καλούνται, όσο κι αν συμπάσχουν μαζί τους ή συμμερίζονται τις θεωρήσεις τους, να κρατήσουν κριτική απόσταση από τις αφηγήσεις των συνομιλητών τους και, επιστρατεύοντας τα διαθέσιμα μέσα της κοινωνιολογικής αντικειμενοποίησης, να αναρωτηθούν υπό ποια οπτική γωνία εποπτεύουν οι τρεις νέοι την κοινωνική κατάσταση της χώρας τους, γιατί αφηγούνται αυτό που αφηγούνται έτσι και όχι αλλιώς, και βάσει ποιας κανονιστικής θεώρησης προβαίνουν στις αποφάνσεις τους.

Οι νεαροί Έλληνες είναι μορφωμένοι και εκφράζονται με ευφράδεια, παρόλο που είναι αναγκασμένοι –όπως και οι επισκέπτες– να διεξάγουν τη συνομιλία στα αγγλικά. Ανατρέχουν σε θεωρητικές έννοιες, επιστρατεύουν δύσκολες αναλύσεις, αναπτύσσουν τις προσωπικές τους ερμηνείες για πολύπλοκους οικονομικοκοινωνικούς και πολιτισμικούς συσχετισμούς, και παίρνουν πολιτικά στρατευμένη θέση. Οι εκλεκτικές συγγένειες με την ιδιαίτερη έξη των ξενόφερτων κοινωνιολόγων είναι εμφανείς, όπως εξίσου ορατός είναι ο κίνδυνος μίας εσπευσμένης αλληλέγγυας «συναδέλφωσης», καθώς και της αμοιβαίας επιβεβαίωσης κοινών οπτικών.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, η Ελένη, ο Στέφανος και ο Μάρκος προβαίνουν σε μια διάγνωση της τρέχουσας κρίσης μέσα από τις ποικίλες εκφάνσεις της, κοινός παρονομαστής των οποίων είναι η έννοια της ύφεσης, και μέσα από τις κοινωνικές επιπτώσεις της, όπως τις οικονομικές περικοπές και ελλείψεις, τη διαθεσιμότητα ευρέων πληθυσμιακών στρωμάτων, και ιδίως την αποσταθεροποίηση

της μεσαίας τάξης, που, σύμφωνα με την άποψη των ερωτωμένων, έχει επωμισθεί το μεγαλύτερο βάρος της οικονομικής κρίσης. Σε αδρές γραμμές, διακρίνονται δύο άξονες επιχειρηματολογίας: από τη μία μεριά, οι αιτίες και οι ευθύνες αποδίδονται, όλου περιστροφών, σε εξωγενείς δυνάμεις, κυρίως μέσω της κυριαρχίας των αγορών και των οικονομικών κρίσεων που αυτές προκάλεσαν, ενώ στη χώρα απονέμεται ο ρόλος του αποδιοπομπαίου τράγου, στην πλάτη του οποίου οι άλλες χώρες, ειδίως οι κυβερνήσεις των προνομιούχων χωρών της Βόρειας Ευρώπης, ρίχνουν εξ ολοκλήρου το φταίξιμο για την παρούσα κατάσταση.

Από την άλλη μεριά –και σε αυτό το σημείο εμμένει με ιδιαίτερη έμφαση ο μεγαλύτερος σε ηλικία, ο Μάρκος–, οι τρεις συνομιλητές επανέρχονται επανειλημμένα στις ιστορικοκοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας, όπως, λόγου χάρη, όταν οι σφραγισμένες από τους συγγενικούς δεσμούς κοινωνικές σχέσεις και η διαπλοκή τους με την αρκούντως ανορθολογική γραφειοκρατία της πολιτείας εξετάζονται κριτικά ως ένα συνονθύλευμα κοινωνικών αντιφάσεων και αναχρονισμών, σαν κάποιου είδους «ελληνική κακοδαιμονία», η οποία φαίνεται να διέπει την τρέχουσα κρίση εκ βάθρων. Ενόψει του οικονομικού «εκσυγχρονισμού», που επισπεύσθηκε και προωθήθηκε ακόμη περισσότερο από την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση [«*Θυμάμαι να μεγαλώνω και να πιστεύω στην Ευρωπαϊκή Ένωση λες και οι ζωές μας θα αλλάξουν..., και λες και όλοι θα έχουν ολοκαίνουργια αυτοκίνητα, και θα έχουμε και μετρό...*»], υπήρχε για ορισμένη περίοδο το αίσθημα του «out of history», όπως αναλογίζεται εκ των υστέρων και (αυτο)κριτικά ο Μάρκος. Η ερμηνεία της τρέχουσας, μακράς διαρκείας, ελληνικής κρίσης, όπως εκτίθεται εδώ, υποδηλώνει την πεποίθηση, ότι στη συγκεκριμένη κοινωνία υφίσταται μία ασυγχρονία του ταυτόχρονου, μία διαρκής ένταση ανάμεσα, αφενός, σε ένα αγγλοσαξονικό καπιταλιστικό μοντέλο, την πίεση εκ μέρους των αγορών και την «ιδιωτικοποίηση του δημόσιου βίου κατά τις τελευταίες δεκαετίες», αφετέρου, στις επικρατούσες νοοτροπίες ή μορφές κοινωνικοποίησης μίας μεσογειακής αγοράς που εναντιώνονται στις προσδοκίες του εξωτερικού.

Αποκομίζει κανείς την εντύπωση ότι, για να παραφράσουμε τον Pierre Bourdieu, η ελληνική κοινωνία αποτελεί ένα «γιγάντιο κοινωνικό εργαστήριο» γεμάτο με ιστορικοκοινωνικές αντιφάσεις, που η ασυμμετρία της εξέλιξής του αντικατοπτρίζεται στην ιδιαίτερη διάθεση των μελών της, σφραγισμένη από τον εσωτερικό διχασμό και το σπαραγμό. Οι συνομιλητές οδηγούνται, λοιπόν, κατά συνεπή τρόπο σε αναλύσεις και ερμηνείες που παραπέμπουν σε βαθιές και συστατικές διφορούμενες στάσεις, όπως αναφορικά με την αποτίμηση του ρόλου της οικογένειας και των συγγενικών δεσμών στην κοινωνική ζωή. Έτσι, τονίζεται εμφαντικά η τεράστια και πανταχού παρούσα σημασία των κοινωνικών γνωριμιών για την πρόσβαση σε κάθε λογής ευκαιρία –στην κοινωνιολογία αναφέρονται ως

κοινωνικό κεφάλαιο– ενώ στη συνέχεια των παραδοσιακών δεσμών αίματος, ως συνεκτικού στοιχείου της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, διακρίνεται ένα κεντρικό αίτιο της αδυναμίας του κράτους εν γένει και του κοινωνικού κράτους ειδικότερα· υπογραμμίζεται, επίσης, ότι η οικογένεια εξακολουθεί να αναλαμβάνει την ευθύνη για τις λειτουργίες που, στο κράτος πρόνοιας των βόρειων γειτόνων, επιτελούνται από τους κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες. Η οικογένεια εμφανίζεται, λοιπόν, στο λόγο των συνομιλητών ως «μέρος της λύσης» και ταυτόχρονα ως «μέρος του προβλήματος», τουτέστιν, ως βασική πηγή υποστήριξης και αλληλεγγύης στις αποκλεισμένες από την αγορά εργασίας και τα αγαθά της νεότερες γενιές, αλλά και ως κλειδί για την κοινωνιολογική κατανόηση αυτής της κρίσης, στην οποία αντανακλώνται τόσο ο χαρακτήρας της υπερβολής του κοινωνικού κεφαλαίου, που κατέστη αβάσταχτος, λόγω του δυτικού εξορθολογισμού –οριακά, επίσης, και η διαφθορά– όσο και η πάντοτε ανοιχτή εξέλιξη προς μία νέα κοινωνία των πολιτών [*«οι πολίτες επανεξετάζουν τον δημόσιο χώρο..., επανεξετάζουν το δημόσιο πεπρωμένο τους»*].

Σε αυτήν την κοινωνιοκριτική και πολιτισμικά απαισιόδοξη άποψη της σημερινής κατάστασης, η κρίση προβάλλει ως η κορυφή ενός παγόβουνου, ενός κατ' ουσίαν βαθύτερου προβλήματος. Εδώ δεν πρόκειται πλέον για τη μειονοτική, προνομιούχο και διεφθαρμένη εγχώρια οικονομική ελίτ, ούτε για την τρόικα ή τις διεθνείς αγορές που φέρνουν τη συμφορά στη χώρα, αλλά το κακό εκλαμβάνεται εν πολλοίς ως εγχώριο. Όπως και στην αρχαία ελληνική τραγωδία, η κοινωνία αυτή μοιάζει να προξενεί συνεχώς, μέσω των τρόπων συλλογικού πράττειν και σκέπτεσθαι, ακούσιες και ανεπιθύμητες βλάβες –ακόμη και στις περιπτώσεις ορκισμένης οικογενειακής αλληλεγγύης κι ενόσω κρατά ψηλά την παραδοσιακή ηθική– ανακυκλώνοντας ωστόσο με αμεριμνησία την καθημερινή πρακτική της.

Υπό το πρίσμα αυτών των δύο διαμετρικά αντίθετων συλλογιστικών, όπου ο ελληνικός πληθυσμός φαντάζει άλλοτε ως θύμα και άλλοτε ως συνυπαίτιος, η προκληθείσα από την τρέχουσα κρίση κοινωνική δυστυχία παρουσιάζεται εξίσου διφορούμενη. Από τη μία, ο βιωμένος στο πετσί στιγματισμός της χώρας στο εξωτερικό αποδίδεται στην αλαζονεία των πιο επιτυχημένων βορειοευρωπαίων παικτών του καπιταλιστικού ανταγωνισμού και κατακρίνεται, μέσα από την προαναφερθείσα παρομοίωση ως αποδιοπομπαίος τράγος, για τον ακραίο καπιταλισμό, ο οποίος αναπτύχθηκε αρχικά στις ΗΠΑ και, στη συνέχεια, στην κεφαλαιοκρατική Βόρεια Ευρώπη· από την άλλη, όμως, γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην αδυναμία κατανόησης των ιστορικοκοινωνικών ιδιαιτεροτήτων της χώρας και των νοοτροπιών που υπάρχουν σε αυτή.

Κατά την άποψη των συνομιλητών μας, αυτά όλα συνοδεύονται από έναν επηρμένο εθνοκεντρισμό εκ μέρους των βόρειων γειτόνων, οι οποίοι εκθειάζουν

στην Ελλάδα τη δική τους πορεία στην καπιταλιστική νεωτερικότητα, παρουσιάζοντάς το ως το άνευ εναλλακτικής μοντέλο ενός «one best way»: *«Πρέπει να είστε όπως είμαστε εμείς»*. Στο σημείο αυτό, όπου οι Έλληνες συνάδελφοί μας «αναλαμβάνουν οι ίδιοι» να θέσουν, σε αυτοκριτική προοπτική, τη δική τους κουλτούρα και νοοτροπία με βάση τη συγκεκριμένη απόφανση των ξένων, επιστρατεύεται, με εντελώς ιδεοτυπικό τρόπο, ο μηχανισμός εκείνος που ο Bourdieu αποκαλεί «συμβολική βία»», όπου μία μορφή συμβολικής εξουσίας ή βίας, που προκαλείται μέσα από το στιγματισμό και την υποτίμηση, γίνεται αποδεκτή από τα «θύματα» αυτών των προβολών, και υιοθετείται ως δικαιολογημένη.

Σε αυτήν τη διττή αρνητική αναφορά της Ελένης, του Στέφανου και του Μάρκου, τόσο στον ολοένα εδραιωνόμενο αγγλοσαξονικό καπιταλισμό όσο και στον υφιστάμενο μέχρι τώρα, αμφισβητούμενο πλέον, μεσογειακό καπιταλισμό, διαφαίνεται η κατάσταση στην οποία τελούν οι τρεις άνεργοι απόφοιτοι πανεπιστημίου, των οποίων οι επαγγελματικές και κοινωνικές προοπτικές είναι στενά συνδεδεμένες με το ελληνικό κράτος εν γένει και την παιδεία ειδικότερα, που, αμφότερα, υφίστανται βαριά κοινωνική απαξίωση. Το γεγονός ότι η τεταμένη σχέση τους με το κράτος και τις κυρίαρχες δυνάμεις αποτελεί εξίσου σύμπτωμα και αίτιο μιας βούλησης για κοινωνική αλλαγή, γίνεται εμφανές από τις αναφορές τους στην ίδια τους την πολιτική δραστηριότητα. Οι αφηγήσεις των τριών μελών του ΣΥΡΙΖΑ για τις διαδηλώσεις στην Πλατεία Συντάγματος και για τη γενική ευφορία, η οποία είχε προκληθεί παλιότερα από τη συλλογική κινητοποίηση με αφορμή τις ταραχές του Δεκεμβρίου του 2008, κλιμακώνονται στην αναντίρρητη αναγκαιότητα ενός αλληλέγγυου συλλογικού πράττειν, καθώς και στο αίτημα για ριζοσπαστικές διατυπώσεις στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού δημόσιου λόγου.

Για την Ελένη, τον Στέφανο και τον Μάρκο είναι ξεκάθαρο πως ούτε μπορούν ούτε θέλουν (όπως πολλοί νεότεροί τους) να συνεχίσουν τη ζωή τους στο εξωτερικό εξαιτίας των επαγγελματικών ευκαιριών εκεί – ακόμη και όταν οι οικογένειές τους τους πιέζουν σχετικά. Τονίζουν στη διάρκεια της συζήτησης ότι ανήκουν σε αυτή τη χώρα [*«Είναι η χώρα μου!», «Δεν θέλω καθόλου να φύγω...»*] και ότι, μάλιστα, το πεπρωμένο τους είναι να παραμείνουν στην Ελλάδα [*«το προσωπικό μου πεπρωμένο είναι εδώ»*]· αντί της φυγής, προτιμούν να αντισταθούν επί τόπου. Είναι η συμμετοχή στην ευθύνη για το μέλλον της χώρας, στην ιστορία της οποίας προσδένουν το προσωπικό πεπρωμένο τους, αυτό που τους ξεχωρίζει, κατά τα λεγόμενά τους, από την πιο ευέλικτη νεότερη γενιά. Όπως, όμως, οι νεότεροι, οι οποίοι φαίνεται να σπαταλούν το χρόνο τους στο σπίτι των γονιών τους και μπροστά από το ίντερνετ [*«Και είναι σαν η νέα γενιά να είναι μες στο σπίτι, να κάθεται και να περιμένει..., κάποιες φορές εξεγείρονται μέσω διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης»*], η Ελένη, ο Στέφανος και ο Μάρκος βλέπουν επίσης τους

εαυτούς τους να βυθίζονται καθημερινά σε μια κατάσταση παθητικότητας και αναμονής: κάθεται κανείς και περιμένει, περιμένει και αφοσιώνεται σε όσα έχει ακόμη την οικονομική δυνατότητα να κάνει [*«Άρα, περιμένουμε..., και πάμε για μπάνιο!»*].

Αυτή η στάση αναμονής είναι απολύτως κατανοητή κοινωνιολογικά, υπενθυμίζοντάς μας ίσως την άποψη του Bourdieu ότι μία κατάσταση μαζικής ανασφάλειας και υπερβολικά αβέβαιου μέλλοντος, χωρίς καμία ελπίδα αυτόβουλου προγραμματισμού της ζωής και της διαμόρφωσής της, δεν προετοιμάζει, σε καμία περίπτωση, τα κοινωνικά υποκείμενα για το ρόλο του ως «επαναστατικά υποκείμενα», καθώς η έγνοια της καθημερινής επιβίωσης απορροφά τις εναπομείνασες ακόμη δυνάμεις και παραλύει τις ενδόμυχα τρεφόμενες συλλογικές και προσωπικές ουτοπίες. Από την άλλη, όμως, η Ελένη, ο Στέφανος και ο Μάρκος διαθέτουν μεγαλύτερο πλούτο πολιτισμικών αναφορών, σε σχέση με πολλούς άλλους Έλληνες ανέργους, τις οποίες και επιστρατεύουν για πολιτικούς σκοπούς [*«γράφουμε σε μια αριστερή εφημερίδα»*]. Αποτελούν, έτσι, ένα παράδειγμα, ότι ακριβώς εκείνοι οι υψηλά καταρτισμένοι, στους οποίους το κράτος αδυνατεί να παράσχει κάποια προοπτική λόγω της κρίσης του ελληνικού οικονομικού μοντέλου, γίνονται φορείς διαμορφωτικής βούλησης και αναλαμβάνουν αρμοδιότητες, θέτοντας, έτσι, υπό αμφισβήτηση τη νομιμότητα των κατεστημένων σχέσεων εξουσίας στην πολιτική και την κοινωνία.

Συνέντευξη με τρεις ανέργους

[...] Αλλά, ίσως, μπορείτε να ξεκινήσετε με την κατάσταση, την παγκόσμια κατάσταση, το τι συμβαίνει στη χώρα σας; Πώς θα περιγράφατε το τι συμβαίνει;
Ελένη: Νομίζω ότι συνέβησαν πολλά στην Ελλάδα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Σε δύο χρόνια ήταν σαν «το κύμα» να ήρθε στην Ελλάδα.

Ένα τσουνάμι.
Ελένη: Ναι, ένα τσουνάμι. Αυτό μπορείς να το δεις σε όλους τους τομείς: στην παιδεία, στην υγεία, στην ασφάλεια, στην υγεία, στην εργασία, στην καθημερινή μας ζωή, για παράδειγμα, όταν περπατούμε στους δρόμους και βλέπουμε τόσους πολλούς ανθρώπους να μένουν στα πεζοδρόμια και δεν έχουν ένα σπίτι να μείνουν, πολλούς τοξικομανείς που απλώς μένουν στους δρόμους γιατί δεν έχουν πού να πάνε. Και μπορείς να το δεις να συμβαίνει και να κλιμακώνεται. Μέρα με τη μέρα βλέπεις όλο και περισσότερους ανθρώπους, έξω, να ζουν υπό άθλιες συνθήκες. Έχεις αυτή την καθημερινή πραγματικότητα και, την ίδια στιγμή, ζεις μια παράλληλη πραγματικότητα όπου βλέπεις τον εαυτό σου –όπως κι εγώ– και τους περισσότερους φίλους σου, να είναι άνεργοι ή να έχουν μια δουλειά που δεν καλύ-

πτει τίποτε, που καλύπτει μόνο τα τσιγάρα ή τους καφέδες τους. Εεε, βλέπεις τους γονείς σου, που τους έχουν μειώσει το μισθό – πολύ..., 40%, 50% σε ορισμένες περιπτώσεις. Και δεν υπάρχει κανένα ίχνος από το κράτος, ή από ένα κοινωνικό κράτος. Δεν υπάρχει κανένα... Όπως εγώ, εγώ..., εγώ είμαι άνεργη εδώ και δύο χρόνια. Εεε, υπάρχει ένα... γραφείο για τους ανέργους, όπου έχω μια κάρτα μόνο και πηγαίνω εκεί κάθε τρεις μήνες και βάζουν μια σφραγίδα και αυτό είναι το μόνο που έχω από αυτή την υπηρεσία. Δεν παίρνω λεφτά...

Α, καθόλου;
Ελένη: Καθόλου γιατί είμαι άνεργη από τότε που τέλειωσα τις σπουδές μου. Δεν έχω καθόλου λεφτά γιατί δεν εργάστηκα ποτέ, οπότε, ήταν μόνο μετά τις σπουδές μου. Ναι, οπότε δεν είμαι...

Τι σπούδασες;
Ελένη: Σπούδασα Πολιτική Επιστήμη και μετά πήγα στο Λονδίνο κι έκανα το μάστερ μου στα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Και αμέσως επέστρεψα γιατί ήθελα να μείνω εδώ, ήθελα να βρω μια δουλειά εδώ και γιατί τα «ανθρώπινα δικαιώματα» είναι ένα μεγάλο ζήτημα και έχουμε πολλά προβλήματα σε αυτόν τον τομέα... Ήρθα πίσω μαζί με την κρίση.

Ποιους έχει αγγίξει περισσότερο στην Ελλάδα: τους νέους, τους ηλικιωμένους, τις οικογένειες, τους άγαμους, τους μορφωμένους, τους αγράμματους, τι θα λέγατε; Όλοι είναι...;
Ελένη: Νομίζω όλοι..., όλοι, όλοι. Κάποιοι περισσότερο. Εντάξει, μερικοί που είχαν δάνεια στις τράπεζες, έχουν μπλέξει άσχημα γιατί έχει μειωθεί ο μισθός τους αλλά πρέπει να δώσουν το μεγαλύτερο μέρος του μισθού στην τράπεζα, οπότε, μερικές φορές, έχουν μόνο 50 ευρώ για να περάσουν το μήνα. Εγώ νομίζω ότι εγώ είμαι..., είμαι τυχερή γιατί έχω μια οικογένεια που μπορεί, κατά κάποιο τρόπο, να με στηρίξει. Η μητέρα μου έχει μια δουλειά, ο πατέρας μου είναι σε..., είναι συνταξιούχος. Είμαστε καλά. Αλλά το πιο λυπηρό είναι ότι νιώθουμε –και το περιβάλλον μου επίσης, και οι φίλοι μου το νιώθουν– ότι δεν υπάρχει διέξοδος, δεν υπάρχει ελπίδα, δεν μπορείς να κάνεις κάτι... Κάθε μέρα είναι όλο και χειρότερα... Και, πραγματικά, σε πιάνει κατάθλιψη και πρέπει να παλέψεις με αυτή την κατάθλιψη κάθε μέρα και να βρεις έναν τρόπο να επιβιώσεις και, ακόμη, να αλλάξεις την κατάσταση. Γιατί οι νέοι άνθρωποι θέλουν να κάνουν κάτι.

Πώς αγωνίζεστε γι' αυτό;
Ελένη: Πώς αγωνιζόμαστε. Υπάρχουν πολλοί τρόποι να αγωνιστείς. Πρώτον, πέρσι το καλοκαίρι, ήμασταν στην πλατεία Συντάγματος με το κίνημα, το κίνημα των

«Αγανακτισμένων» που προήλθε από την Ισπανία. Ήμασταν εκεί για δύο μήνες, μιλούσαμε ο ένας με τον άλλο. Νομίζω ότι το να μιλάει κανείς με τον άλλο είναι ένα..., είναι σαν ένας αγώνας για επιβίωση και, ακόμη, για να ανταλλάξεις πράγματα, είναι το πρώτο βήμα το να μιλήσεις για το πρόβλημα. Πήγαμε στις εκλογές, ήταν μια μάχη την οποία την...., την κερδίσαμε, νομίζω, στους δρόμους. Γιατί η κυβέρνηση δεν έκανε αυτά που ήθελε ο κόσμος. Τι άλλο κάνουμε; Εεε, έχουμε ομάδες στις οποίες είμαστε εθελοντικά και κάνουμε πράγματα. Εγώ, προσωπικά..., είμαστε σε μια ομάδα για τα δικαιώματα των κρατουμένων και κάνουμε πολλή δουλειά στις φυλακές. Τι άλλο; Γράφουμε, μιλάμε σε ανθρώπους από το εξωτερικό, από άλλες χώρες.

Όπως τώρα (*όλοι γελούν λίγο*);
Ελένη: Νομίζω είναι, επίσης, ένας τρόπος. Υπήρχαν πολλοί δημοσιογράφοι στις εκλογές, ήταν τρελό.

Πώς γνωρίζεστε εσείς οι δύο μεταξύ σας;
Ελένη: Με τον Στέφανο [...] σπουδάζουμε μαζί. Είναι κοινωνιολόγος.

Κι εσύ;
Στέφανος: Με την Ελένη από την ΑΚΟΑ, που είναι μέρος του κόμματος του ΣΥΡΙΖΑ.
Ελένη: Ναι, είμαστε μέλη του ΣΥΡΙΖΑ.
Στέφανος: ...Από μια αριστερή εφημερίδα.
Ελένη: Ναι, γράφουμε σε αυτή την εφημερίδα. Έτσι, αγωνιζόμαστε, επίσης, για το ΣΥΡΙΖΑ, κατά κάποιο τρόπο...

Εντάξει. Έχετε απελπιστεί; Πιστεύετε επίσης ότι τίποτα δεν αλλάζει κι ότι σήμερα είναι χειρότερα από χθες;
Στέφανος: Ναι (*γελάει λίγο*)! Ναι, χειροτερεύει μέρα με τη μέρα. Νομίζω πως το χειρότερο είναι για τους νέους. Εγώ, προσωπικά, είμαι 30 χρονών. Σπούδασμα Φιλοσοφία και Κινηματογράφο για περίπου οχτώ χρόνια. Δεν εργάστηκα ποτέ, δεν είχα μια αληθινή δουλειά. Εξαρτώμαι ακόμη από τους γονείς μου. Οι γονείς μου έχουν όλο και λιγότερα χρήματα. Νιώθω ότι δεν θα μεγαλώσω ποτέ... αν συνεχιστεί έτσι.

Μένεις με τους γονείς;
Στέφανος: Ναι.

Γιατί δεν υπάρχει επιλογή να...;
Στέφανος: Είναι συνηθισμένο. Και δεν μπορείς να κάνεις πολλά γι' αυτό.

Τι έχετε να πείτε για τις εκλογές; Στην Ελβετία, τα Μέσα έγραφαν: «ναι, εντάξει, αλλά είναι καλύτερα για τον ΣΥΡΙΖΑ να είναι στην αντιπολίτευση γιατί μπορούν να αγωνιστεί για το πρόγραμμά του καλύτερα από εκεί». Είναι...;
Στέφανος: Είναι καλύτερα για τον ΣΥΡΙΖΑ να είναι στην αντιπολίτευση, δεν είναι καλύτερα για τον κόσμο. Ναι, βέβαια.
Ελένη: Χμ!
Στέφανος: Αλλά νομίζω ότι οι εκλογές θα είχαν..., μπορούν να αλλάξουν κάτι. Είναι ζήτημα της ελληνικής κατασκευής της εξουσίας. Δεν έχει να κάνει με το ποιος είναι ο πρωθυπουργός, είναι κάτι που... Η διαφθορά πηγαίνει με...
Ελένη: Ναι. Αλλά πιστεύω ότι αν ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν στην κυβέρνηση και ο κόσμος ήταν μαζί σε αυτό, ξέρεις, να υποστηρίζει, δηλαδή, την κυβέρνηση και να δουλεύουν μαζί... Δεν είναι ότι ο ΣΥΡΙΖΑ θα μπορούσε να τα αλλάξει όλα. Είναι η αίσθηση ότι ο ΣΥΡΙΖΑ θα μπορούσε, ξέρεις, να καλλιεργήσει στους ανθρώπους το ότι πρέπει να αγωνιστούμε μαζί, ότι πρέπει να εργαστούμε για τη διέξοδό μας από την κρίση. Και, εντάξει, μια κυβέρνηση δεν μπορεί να τα αλλάξει όλα, ένας πρωθυπουργός και ένα άτομο δεν μπορεί να το αλλάξει αυτό· είναι ένα πρόβλημα που έχει τις ρίζες του, ξέρετε, στην κοινωνία.

Κι εσύ ήσουν στο Πανεπιστήμιο με την Ελένη και τον Στέφανο;
Μάρκος: Ναι, αλλά όχι στη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών. Έχω σπουδάσει μαθηματικά, είμαι 38. Μετά από κάποια χρόνια, ξεκίνησα ένα μεταπτυχιακό στα Μαθηματικά και την Πληροφορική... Ήταν πολύ δύσκολο. Δεν το τελείωσα. Συνήθως κάνω..., επιβιώνω..., έχω τη στρατηγική μου. Επιβιώνω ως εξής: κάνω ιδιαίτερα μαθήματα. Αλλά αν πάρω..., εεε, πρέπει να έχω κοινωνική ασφάλιση. Αλλά είναι πολύ ακριβή... Δεν έχω την οικονομική δυνατότητα. Οπότε, δεν τα..., ξέρετε, δεν τα δηλώνω τα χρήματα. Είναι μια στρατηγική επιβίωσης. Στο παρελθόν είχα περάσει τις εξετάσεις για το Δημόσιο... Πέτυχα στις εξετάσεις αλλά δεν με προσέλαβαν ποτέ.
Ελένη: Ίσως αν μπορούσες να εξηγήσεις τι είναι αυτές οι εξετάσεις και...
Μάρκος: Ναι. Αν θέλεις να εργαστείς σε δημόσιο σχολείο στην Ελλάδα πρέπει να περάσεις κάποιες εξετάσεις...
Ελένη: ...Για να προσληφθείς.
Μάρκος: ...Ως καθηγητής σε λύκεια ή κάτι τέτοιο.

Μόλις μιλήσατε για τις στρατηγικές σας. Μεταξύ αυτών των στρατηγικών, απλώς, πρέπει..., χρειάζεται να δράσετε «με τον τρόπο σας», ακόμη και με... ανεπίσημους τρόπους.
Μάρκος: Ναι, είναι ένας ανεπίσημος τρόπος.

Νομίζετε ότι είναι η κυρίαρχη τάση τώρα; Είναι κάτι που οι νέοι άνθρωποι απλώς, εεε, ….;

Μάρκος: Εντάξει. Στην Ελλάδα υπάρχει αυτή η κατάσταση, νομίζω, από την αρχή του Κράτους, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Δεν τα ξέρω πολύ καλά αυτά τα πράγματα, οφείλεται κυρίως σε ιστορικούς λόγους, το πώς διαμορφώθηκε από την αρχή το ελληνικό κράτος από τη μία μεριά· από την άλλη μεριά, νομίζω είναι ένα τυπικό πολιτιστικό στοιχείο που έχει να κάνει με την ορθοδοξία, το ορθόδοξο πολιτιστικό στοιχείο των ανθρώπων. Γιατί οι σχέσεις μας δεν μπορεί να είναι οι χειρότερες από τους Ευρωπαίους, ξέρετε, τυπικές με τα κράτη… (*Ο Μάρκος ρωτάει για τη λέξη «απρόσωπος» στα αγγλικά*).

Ελένη: Απρόσωπες.

Μάρκος: «Α-…», δεν ξέρω αν είναι η σωστή λέξη, «α-προσωποποιημένες». Για παράδειγμα, θα πάμε σε ένα γιατρό που δεν είναι διεφθαρμένος. Και λέμε: «ήρθα σ' εσάς, και μ' έστειλε ο τάδε σε εσάς»: κάθε κοινωνική σχέση στην Ελλάδα… Και οι αριστεροί συχνά δεν το συνειδητοποιούν, εκτός αν είναι κοινωνιολόγοι ή κάτι τέτοιο. Αλλά κάνουμε τέτοιου είδους σχέσεις. Για μένα, αυτό έχει να κάνει, επίσης, με τη διαφθορά, φυσικά, από τη μία…, από τη μία μεριά, αλλά, από την άλλη, είναι ένα πολύ βαθύ πολιτιστικό στοιχείο που είναι εντελώς διαφορετικό από τις άλλες…, από τους ανθρώπους από τη Βόρεια Ευρώπη. Εντελώς. Και, για μένα, αυτό εξηγεί γιατί δεν μπορούμε να έχουμε ένα τέτοιο κράτος σαν τους Γερμανούς και τους Σουηδούς. Για μένα είναι η πιο βασική συζήτηση που δεν ξεκίνησε ποτέ στην Ελλάδα και είναι…, πρέπει να ξεκινήσει τώρα! Τώρα είναι η στιγμή να ξεκινήσουμε αυτή τη συζήτηση: «τι είδους κράτος θέλουμε και μπορούμε να έχουμε στην Ελλάδα».

Στέφανος: Ισχύει.

Αυτό δεν αφορά ειδικά την Ελλάδα αλλά ολόκληρη τη Μεσόγειο και την κοινωνική της δομή, ε; […] Πριν από δεκαπέντε χρόνια, κάναμε μια έρευνα με τον Νίκο τον Παναγιωτόπουλο, που χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση: «η επισφάλεια των νέων». Και, για την Ελλάδα, ο Νίκος μάς έδειξε ότι σχετικά πολλοί νέοι μένουν με τους γονείς τους μέχρι τα 30-35 τους. Ήδη αυτή τη στιγμή, δηλαδή, οπότε, δεν είναι κάτι το…

Ελένη: …Καινούργιο…

Πρόκειται για μια σοβαρή κρίση αλλά είναι και ιδιάζουσα επίσης.

Μάρκος: Ισχύει.

Αλλά τώρα είναι χειρότερα από ποτέ. Γιατί…, μετά τα 35, και ακόμη δεν έχεις τη δυνατότητα…

Ελένη: Και τώρα είναι και κάτι άλλο που συμβαίνει. Ακόμη, άνθρωποι με οικογένειες, 50 χρονών, και πηγαίνουν πίσω στους γονείς τους (*ενν. στο πατρικό τους σπίτι*) γιατί δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα για να πληρώσουν το σπίτι τους. Και μένουν όλοι μαζί με τη γιαγιά όπως συνηθιζόταν… Και ζουν όλοι με τη σύνταξη της γιαγιάς τους.

Αυτό συμβαίνει στην Αθήνα ή…, εεε, παντού; Είναι μόνο στην πόλη που οι άνθρωποι επιστρέφουν στους γονείς τους; Στα νησιά, για παράδειγμα;

Ελένη: Οι μεγάλες πόλεις επηρεάζονται περισσότερο, νομίζω. Επίσης, κάτοικοι των πόλεων προσπαθούν να πάνε στα χωριά τους… Υπάρχει και αυτό. Αλλά δεν νομίζω ότι η έκταση του φαινομένου είναι τόσο μεγάλη…

Γνωρίζετε πολλούς που θέλουν να φύγουν από την Ελλάδα, που θέλουν να πάνε βόρεια;

Ελένη: Όλοι.

Όλοι; Αλήθεια;

Ελένη: Είναι η μόνη επιλογή, είναι η μόνη επιλογή.

Μάρκος: Όχι, όχι, δεν συμφωνώ. Δεν νομίζω ότι είναι…

Ελένη: Για ορισμένους είναι η μόνη επιλ…

Μάρκος: Νομίζω…

Στέφανος: Πολύς κόσμος είναι…

Μάρκος: …Είναι για όσους είναι κάτω των 30 ετών, εντάξει, ναι. Αλλά, για μένα, υπάρχουν ορισμένες εξηγήσεις γι' αυτό. Γιατί όσοι είναι κάτω των 30 δεν έχουν κάτι «να τους δένει»…

Στέφανος: Εντάξει.

Μάρκος: …Με τον ελληνικό πολιτισμό ή αντίστοιχα. Οπότε, ίσως είναι ευκολότερο γι' αυτούς να σκεφτούν κατ' αυτόν τον τρόπο. Εγώ είμαι 38, δεν μπορώ…, δεν σκέφτομαι έτσι. Για μένα δεν είναι μόνη η δουλειά και τα χρήματα που κερδίζεις. Αλλά είναι, ξέρετε, οι κοινωνικές σχέσεις, οι φίλοι, η οικογένεια και…, το προσωπικό μου πεπρωμένο είναι εδώ.

Είναι το πρόβλημα της ηλικίας ή είναι το πρόβλημα της γενιάς;

Μάρκος: Της γενιάς. Νομίζω ότι το πρόβλημα των μικρότερων των 30…, εντάξει, είναι πιο ευέλικτοι από…

Ελένη: Οκέι, εγώ είμαι 27 (*όλοι γελούν*). Οπότε, το επιχείρημα….

Και το σκέφτεσαι; Εσύ; Σκέφτεσαι να φύγεις από την Ελλάδα;
Ελένη: Όχι.

Όχι.
Ελένη: Οι γονείς μου και οι φίλοι μου και όλοι λένε: «πρέπει να φύγεις…, πρέπει να φύγεις και…, γιατί είσαι πολύ νέα, δεν έχεις, ξέρετε, καταφέρει κάτι ως προς τη…, εεε, ως προς την εργασία. Με άξονα την εργασία δηλαδή: «δεν έχεις πολλές», ξέρετε, «εμπειρίες και αποκλείεται να αποκτήσεις αυτές τις εμπειρίες εδώ στην Ελλάδα…. Είναι καλύτερο για σένα να φύγεις κάποια χρόνια και να…», ξέρετε, «γυρίσεις μετά πίσω». Αλλά δεν θέλω καθόλου να φύγω…, καθόλου... Είναι, είναι…, αυτό που είπατε. Είναι η χώρα μας. Δεν θέλω να νιώσω ότι μας διώχνουνε.

Οπότε, πιστεύετε ότι έχει περισσότερο να κάνει με το ότι οι πιο μεγάλοι σε ηλικία, όπως οι γονείς σας, σας συμβουλεύουν να κάνετε αυτό; Ή οι φίλοι σας ίσως…
Ελένη: Ναι, γιατί θέλουν το καλύτερο για σένα. Και λυπούνται πραγματικά που σε βλέπουν έτσι. Και η μητέρα μου μου είπε ότι: «ντρέπομαι που έχω εγώ δουλειά και εσύ όχι. Και εγώ είμαι μεγάλη και εσύ είσαι ο νέος άνθρωπος». Ξέρετε, το λέει αυτό ο κόσμος, ότι: «εσύ πρέπει να δουλέψεις, όχι εγώ».

Μπορείτε να πείτε κάτι για την κρίση; Είπατε ότι ξεκίνησε πριν δύο χρόνια και ότι ήταν πολύ… Ποια ήταν τα πρώτα σημάδια που θυμάστε; Πώς ξεκίνησε;
Μάρκος: Για μένα, οι ταραχές του Δεκεμβρίου ήταν το πρώτο σημάδι. Αλλά αφορούσε ένα άλλο κομμάτι, όχι την οικονομική σκοπιά αλλά άλλα ζητήματα. Ήταν δείκτης τού τι θα συνέβαινε στη συνέχεια… Οι ταραχές του Δεκεμβρίου.
Ελένη: Ναι, και είχαν και ένα σύνθημα αυτοί που συμμετείχαν στο Δεκεμβριανό κίνημα. Είχαν ένα σύνθημα, εεε, ότι: «είμαστε μια εικόνα από το μέλλον». Και ήταν ακριβώς αυτή η εικόνα. Ναι, τα Δεκεμβριανά. Νομίζω έχεις δίκιο.
Στέφανος: Θυμάμαι πριν η κρίση αρχίσει να πλήττει την Ελλάδα. Όλα ξεκινούσαν στις ΗΠΑ και όλοι ήταν…, και μετά πήγε στη Βρετανία. Έτσι δεν ήταν;
Ελένη: Με τις τράπεζες και…;
Στέφανος: Ναι, και όλοι στην Ελλάδα έλεγαν: «εντάξει, δεν πρόκειται να μας επηρεάσει γιατί δεν υπάρχουν μεγάλα κεφάλαια στην Ελλάδα», δεν υπάρχουν μεγάλες τράπεζες, τίποτε μεγάλο…., οικονομικά. Και τώρα είναι λες και η Ελλάδα είναι το κέντρο του κόσμου κι εξαρτάται από την Ελλάδα το αν θα καταρρεύσει η Ευρωπαϊκή Ένωση ή όχι!
Ελένη: Ναι! Ήταν…, οι ΗΠΑ…, δεν έχουν πρόβλημα.
Στέφανος: Ναι, και οι κινέζικες αγορές.

Ελένη: Ναι. Δεν είναι πολύ λογικό… αυτό που συμβαίνει.
Στέφανος: Όχι.
Ελένη: Είναι πέρα από κάθε εξήγηση… το γιατί η Ελλάδα είναι, ξέρετε, τόσο σημαντική.
Μάρκος: Έχω μια ερώτηση.

Ναι, φυσικά.
Μάρκος: ΟΚ, είμαι μέλος του ΣΥΡΙΖΑ, είμαι αριστερός… Αλλά έχω κάποιες ερωτήσεις και δεν είμαι σίγουρος για κάποια πράγματα. Εεε, για μένα, η ερώτηση που πάντα, εεε, μένει αναπάντητη: είναι αυτή η κρίση κυρίως και κατά βάση οικονομική; Θέλω μια απάντηση για το αν…, αν η προέλευση είναι…, εεε, είναι μια οικονομική κρίση; Ή είναι το οικονομικό μέρος ένα σύμπτωμα από…, από κάτι βαθύτερο; Για μένα, αυτή είναι μια πολύ δύσκολη ερώτηση και οι απαντήσεις που δίνουν οι μαρξιστές (*πολιτικοί*) επιστήμονες ή οι οικονομολόγοι δεν…, έχουν πρόβλημα. Και αυτό εξηγεί γιατί ο Δεκέμβριος, για μένα, ήρθε πρώτος, και μετά από αυτό η οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Γιατί ο Δεκέμβριος είχε να κάνει με την ηθική ή πολιτισμική κρίση στην Ελλάδα.

Για την κοινωνιολογία, η οικονομία δεν διαχωρίζεται από τη θρησκεία, τον πολιτισμό, την πολιτική, είναι ένα όλον. Και μπορείς να πας από τη μια χώρα στην άλλη. Λέμε πάντα, εμείς και οι δυτικές χώρες, «αυτός είναι ο καπιταλισμός» αλλά ο καπιταλισμός στην Αγγλία δεν είναι ο ίδιος με της Γερμανίας, δεν είναι ο ίδιος με της Ισπανίας. Επομένως, υπάρχει μια πολιτισμική επιρροή σε αυτό, ε; Και μόλις δώσατε μια θεωρία για την ορθοδοξία και για μια άλλη μορφή νοοτροπίας, μια συλλογική νοοτροπία, και πολιτισμική έξη. Οι σχέσεις σας και οι σχέσεις σας με το κράτος είναι διαφορετικές απ' αυτές των βόρειων χωρών. Και, έπειτα, πρέπει να μιλήσουμε ιστορικά. Η Ελλάδα, σαράντα χρόνια πριν, ήταν μια χώρα με άλλο πολιτικό, στρατιωτικό κτλ. καθεστώς. Είχατε έναν εκσυγχρονισμό, ο οποίος ήταν πραγματικά γρήγορος…
Ελένη: Και αισθάνεσαι ότι οι άλλες χώρες, οι οποίες είναι πιο ισχυρές μες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, … ότι θέλουν να μας πούνε: «όχι, δεν μπορείτε να είστε έτσι…», όπως είπατε… «Πρέπει να είστε όπως είμαστε εμείς τώρα σε ένα χρόνο. Έχετε ένα χρόνο να το υλοποιήσετε»: είναι τρελό να το ζητάς αυτό.

Πιστεύετε ότι έχετε στιγματιστεί από την ευρωπαϊκή κοινότητα; Εισπράττετε το στιγματισμό από τις άλλες χώρες;
Στέφανος: Πάρα πολύ, πάρα πολύ. Ταξίδευα και όλοι με ρωτούσαν για την Ελλάδα λες και είναι το Ιράκ ή κάτι παρόμοιο.

Ελένη: Ναι (*γελάει λίγο*), «έχετε ρεύμα;». «Ναι». Και στο Παρίσι: πήγα σε μι έκθεση φωτογραφίας και άκουσαν που μιλούσα ελληνικά και με ρώτησαν: «Είσα Ελληνίδα;», «ναι». Και ο φύλακας είπε: «Α, δεν έχω ευρώ να σου δώσω». Και όλο γελούσαν, και κοιτούσαν.
Μάρκος: Εγώ όχι.
Ελένη: Δεν έχεις αυτή την αίσθηση ότι…;
Μάρκος: Δεν ταξιδεύω πολύ. Αλλά στην Κωνσταντινούπολη και στο Βερολίνο δεν αντιμετώπισα ποτέ τέτοιου είδους φαινόμενα. Και ο αδερφός μου επίσης μένει έξι χρόνια στο Βερολίνο. Δεν αντιμετώπισε κάποιο ρατσισμό ή κάτι…
Ελένη: Ναι.

Αλλά τα επιχειρήματα της Lagarde, της προέδρου του ΔΝΤ, είναι: «οφείλουν να πληρώσουν τα χρήματα στο κράτος» ή «οι εκατομμυριούχοι και οι δισεκατομμυριούχοι δεν πληρώνουν το δικό τους μερίδιο». Τι πιστεύετε γι' αυτό; Υπάρχει, επίσης, αυτό το είδος της διαφθοράς ή κοινωνική ανισότητα;
Μάρκος: Είναι ένας πανάρχαιος μηχανισμός που έθεσε ο René Girard που στα ελληνικά λέγεται «αποδιοπομπαίος τράγος». Είναι ένας κοινωνικός μηχανισμός όπου ένας φταίει και όλοι ρίχνουμε το φταίξιμο σε αυτόν τον ένα. Οπότε, αυτός είναι, νομίζω, ένας πανάρχαιος μηχανισμός, στα ελληνικά λέγεται: «αποδιοπομπαίος τράγο»», δεν ξέρω πώς να το μεταφράσω.

Αποδιοπομπαίος τράγος (*λέγεται στα αγγλικά, δηλαδή, «scapegoat»*);
Στέφανος: Ναι. Αλλά δεν ρωτήσατε αυτό, σωστά; Ρωτήσατε για το τι οι εκατομμυριούχοι και οι....
Ελένη: Ότι υπάρχει πρόβλημα…;
Μάρκος: Υπάρχει πρόβλημα για τον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό.
Ελένη: Αλλά δεν νομίζω ότι είναι αυτή η περίπτωση εδώ. Δεν θέλουν όσους έχουν τα χρήματα, να πληρώσουν τους φόρους. Δεν νομίζω ότι ισχύει αυτό. Νομίζω, ότι πρόκειται –αυτό που νιώθω στην καθημερινή μου ζωή– να διαλύσουν το κοινωνικό κράτος και την κοινωνία, να τα κάνουν έτσι, και μετά να τα χτίσουν ξανά με τρόπο που να…

Νεοφιλελεύθερο.
Ελένη: …Που να είναι ευνοϊκός για το μεγάλο κεφάλαιο. […] Αυτό που συνέβη εδώ και δύο χρόνια είναι ότι αυτοί που δεν έχουν τόσα χρήματα, έχουν να πληρώσουν πολλούς φόρους, πολλούς φόρους.
Μάρκος: Κυρίως η μεσαία τάξη.
Ελένη: Δεν μπορείτε να φανταστείτε πόσο, είναι σαν να τους κλέβουν.

Μάρκος: Το κράτος κλέβει τους εργαζομένους.

Τους εργαζομένους;
Στέφανος: Έτσι είναι.
Μάρκος: Η μεσαία τάξη είναι… Αν κάποιος θα ήθελε να πει μια λέξη για την κρίση στην Ελλάδα, είναι ότι η μεσαία τάξη καταρρέει.
Ελένη: Ναι.

Είπατε πριν ότι πρέπει να υπάρξει συζήτηση πάνω στο «τι είδους κράτος θέλετε ή χρειάζεστε». Είναι κάτι που συζητάτε μεταξύ σας; Τι θα μπορούσατε να κάνετε για να προωθήσετε αυτή τη συζήτηση και να την καταστήσετε κεντρικό ζήτημα;
Μάρκος: Ναι. Για παράδειγμα, στο κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ, μες στο πρόγραμμα για τις εκλογές, υπήρχε μια συζήτηση και ορισμένα σημεία για τη μεταρρύθμιση του κράτους. Αλλά αυτό που πιστεύω, όπως είπα και πριν, είναι ότι υπάρχουν και κάποιες πολιτισμικές πτυχές που συνήθως οι περισσότεροι Έλληνες αριστεροί δεν θέλουν να δουν· αυτά τα πολιτισμικά στοιχεία που έχουν να κάνουν με το πρόβλημα. Ακόμη κι αν είναι μαρξιστές, μιλούν με έναν τεχνοκρατικό τρόπο. Νομίζω ότι δίνουν τεχν(οκρατ)ικές λύσεις. Και το πρόβλημα με το κράτος δεν είναι τεχνικό για μένα. Είναι οντολογικό ή κάτι τέτοιο.
Ελένη: Δεν μπορούμε να έχουμε ένα κράτος που θα βασίζεται σε ένα μοντέλο ξενόφερτο γιατί κάθε κοινωνία λειτουργεί διαφορετικά. Πρέπει να το κάνουμε να «δουλέψει» με τα δικά μας μέσα και…

Αν ρίξετε μια ματιά στην ιστορία των 30 τελευταίων χρόνων, η Ελλάδα είχε ένα σχετικά θρυλικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης 30-40 χρόνια πριν…, και κάτω από αυτό υπήρχε μια πολύ γρήγορη εξέλιξη η οποία μπορεί επίσης να, εεε, δράσει ως ένα είδος κρίσης. Η γρήγορη ευημερία και μετά από αυτό η παρακμή.
Ελένη: …Που δεν ήταν αληθινή.

Είναι η ανομία του Durkheim, ε; «Ανομία», είναι μια μορφή έλλειψης κανόνων, σταθερότητας, κανονικότητας. Και αυτό συμβαίνει όταν υπάρχει γρήγορη ακμή και γρήγορη παρακμή. Και τότε είναι που ο Durkheim μίλησε για την αυτοκτονία και είπε ότι σε αυτή την κατάσταση βρίσκουμε μια…, και στις δύο… Τι γίνεται με τα στατιστικά των αυτοκτονιών στην Ελλάδα; Έχετε κάποια πληροφόρηση;
Στέφανος: Υπάρχει μια αύξηση νομίζω.
Μάρκος: 40% οι τελευταίες, εεε, τιμές είναι…, 40%, αυξήθηκαν.

Στέφανος: Μόνο.
Μάρκος: Δεν είμαι σίγουρος, είναι για φέτος, ή για το 2011…, από το 2010.
Ελένη: Νομίζω είναι περισσότερο.
Μάρκος: 40%!
Στέφανος: Όχι περισσότερο.
Μάρκος: 40%, 40%.

40%. Εντάξει, και πάλι αυτό…, 40% είναι αρκετό, ε;
Ελένη: Ναι.
Στέφανος: Νομίζω ήταν μια αυτοκτονία τη μέρα και τώρα είναι δύο ή τρεις τη μέρα. Αλλά δεν είμαι σίγουρος.

Και η ανάπτυξη της οικογένειας, οι γεννήσεις μειώνονται; Έχετε…;
Στέφανος: Οι γεννήσεις, ε;
Ελένη: Δεν έχω ακούσει στατιστικά γι' αυτό.
Στέφανος: Αλλά νομίζω, ναι, μειώνονται.
Μάρκος: Τις τελευταίες δεκαετίες είχαμε ένα δημογραφικό πρόβλημα. Νομίζω ότι είναι λιγότερο από δύο γεννήσεις ή κάτι τέτοιο. Οι γεννήσεις και οι θάνατοι ήταν σχεδόν ίσοι. Και οι γεννήσεις ήταν λίγο περισσότερες…
Ελένη: Μα…, διάβασα ένα άρθρο που έλεγε ότι οι στατιστικές δείχνουν ότι οι άνθρωποι που ζουν στην Ελλάδα, ο αριθμός τους μειώνεται. Νομίζω είμαστε κατά 1.000.000 λιγότεροι τώρα. Και νομίζω αυτό σχετίζεται με το ότι ο κόσμος μεταναστεύει κι όχι με τις γεννήσεις.

Η κρίση αλλάζει τις σχέσεις γονέων και παιδιών; Θέλω να πω, μας είπατε κάτι πολύ ενδιαφέρον. Νιώθετε σαν παιδιά επειδή μένετε ακόμη με τους γονείς σας. Αυτό αλλάζει τη σχέση; Πώς διαχειρίζεστε τη σχέση με την οικογένεια μες στην κρίση;
Μάρκος: Νομίζω είναι χειρότερα, κατ' αρχάς, γιατί η εξάρτηση είναι πάντα κακή. Και δεν μπορείς να είσαι δημιουργικός και άλλα σχετικά, τα πράγματα, ξέρετε. Όταν πρωτοαντιμετωπίζεις αυτή την κατάσταση… Αλλά υπάρχει ακόμη ένα είδος κρίσης που πλήττει τους νέους. Γιατί νομίζω ότι οι παραγωγικές ηλικίες στην Ελλάδα, δηλαδή από τα 18 έως τα 65, διαχωρίζονται από αυτή τη γραμμή, τη γραμμή της κρίσης, τη γραμμή του 2010 ίσως. Οπότε, ίσως έχουν μειωμένο μισθό αλλά έχουν ακόμη το σπίτι τους, έχουν τα παιδιά τους, την οικογένειά τους, είναι παντρεμένοι. Από μια ηλικία και κάτω δεν έχεις τίποτε από όλα αυτά. Εννοώ ότι δεν μπορείς να προγραμματίσεις τη ζωή σου, απλώς περιμένεις.
Ελένη: Ναι, είναι μια μεγάλη αναμονή, αναμονή για, εεε, επανάσταση, αναμονή για…

Μάρκος: …Αναμονή για τις εκλογές, αναμονή για…

Αλλά τι θα έπρεπε να συμβεί ώστε αυτό να γίνει πραγματικότητα; Τι πρέπει να γίνει;
Στέφανος: Νομίζω δεν είναι στα χέρια μας. Είναι στα χέρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης τώρα. Από τις εκλογές δεν άλλαξε τίποτε, και οι ταραχές δεν άλλαξαν τίποτα.
Ελένη: "Ελα" (*του το λέει στα ελληνικά ενώ η συζήτηση είναι στα αγγλικά*), «δεν άλλαξαν τίποτα»! Άλλαξαν.
Στέφανος: Εντάξει, έδωσαν κάποια παραπάνω νούμερα στην αριστερά, αλλά δεν άλλαξαν τίποτα.
Ελένη: Ναι, εντάξει, δεν μπορούμε να περιμένουμε την αλλαγή σε μια μέρα.
Στέφανος: Είναι σαν ο δυτικός κόσμος να θέλει να είμαστε πιο δυτικοί τη στιγμή που ο δυτικός κόσμος φαίνεται να καταρρέει. Οπότε νομίζω ότι κανένας δεν ξέρει τι θα γίνει. Άρα, περιμένουμε…, και πάμε για μπάνιο!
Ελένη: (*γελάει λίγο*) Ναι! Ε, νομίζω ότι ένα μεγάλο μέρος όλου αυτού είναι ψυχολογικό, ότι είναι… ένα πράγμα για το οποίο πρέπει να παλέψεις μαζί με τα υπόλοιπα: το να είσαι αισιόδοξος, να κάνεις κάτι. Και βλέπεις τους νέους…, δεν υπάρχει νόημα να ψάχνουν για δουλειά. Εντάξει, κάθεσαι στο σπίτι σου, έχεις λίγα χρήματα για να πας μια βόλτα στο πάρκο. Αλλά πριν είχες το αυτοκίνητο που σου είχαν αγοράσει οι γονείς σου, πήγαινες για μπάνιο… Τώρα, μπορείς να πας μόνο στο πάρκο που είναι έξω από το σπίτι σου… Και είναι σαν η νέα γενιά να είναι μες στο σπίτι, να κάθεται και να περιμένει. Είναι στο ίντερνετ, εντάξει, κάποιες φορές εξεγείρονται μέσω διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και, ξέρετε, εκφράζοντας το θυμό τους και όλο αυτό… Κάποιοι απ' αυτούς δεν πήγαν να ψηφίσουν γιατί «δεν είχε νόημα» να το κάνουν. Και πιστεύω ότι η αλλαγή θα έρθει όταν όλοι αυτοί βγουν από τα σπίτια τους, αλλά, θα αργήσει αυτό. Γιατί νομίζω ήταν στους δρόμους πέρσι το καλοκαίρι αλλά μετά από αυτό, ξανά, νιώθω ότι επέστρεψε η κατάθλιψη, γιατί περιμένανε για μια αλλαγή, μια δραστική και επειδή αυτή η δραστική αλλαγή δεν…, πήγαν πάλι πίσω. Εγώ αυτό…, δεν ξέρω, ίσως εσύ έχεις διαφορετική…
Μάρκος: Όχι. Αλλά αν ρωτάτε για τις οικογενειακές σχέσεις κτλ… Για μένα, τα μεγάλα προβλήματα υπήρχαν πριν την κρίση, η δομή της ελληνικής οικογένειας. Από τη μια μεριά, αντικατέστησε την έλλειψη του κοινωνικού κράτους, βεβαίως… Ήταν κάτι πολύ καλό. Από την άλλη μεριά, αυτό…
Ελένη: …Ήταν προβληματικό.
Μάρκος: Ναι…, δημιούργησε μερικά προβλήματα, ανάμεσα στους γονείς και…, ναι, το ξέρετε πολύ καλά, υποθέτω. Αλλά ίσως η κρίση…, αυτά τα προβλήματα που προϋπήρχαν, κλιμακώθηκαν…
Ελένη: Ναι, και οι εντάσεις, ίσως…

Σίγουρα. Στο σπίτι σας, μιλάτε για την κρίση ή για την κατάστασή σας;
Ελένη: Μόνο γι' αυτό μιλάμε… Νομίζω αυτό είναι ένα από τα καλά στην Ελλάδα: ότι οι άνθρωποι δεν φοβούνται να μιλήσουν και το ακούς παντού: πας να πάρεις τσιγάρα και όλο και κάτι θα λένε, ξέρετε, για την πολιτική ή την κρίση· ακούς τον κόσμο να μιλάει…, μέσα στα λεωφορεία άγνωστοι αρχίζουν να μιλάνε για διάφορα και για τους φόρους…: παντού, παντού. Και υποστηρίζουν…, ξέρετε, επίσης, πολύ…
Μάρκος: …Έντονα τα πιστεύω τους.
Ελένη: …Πιο έντονα από πριν: «ψηφίζω αυτό γιατί αυτό είναι το καλύτερο και το άλλο είναι…, εεε, …πρόκειται να μας καταστρέψει». Και νομίζω ότι υπάρχουν πολλές τάσεις στο εσωτερικό της κοινωνίας, …και πόλοι που δημιουργούνται.

Σε σχέση με τους φασίστες; Νομίζω ότι είχαν μια πραγματικά μεγάλη άνοδο…
Ελένη: Η Χρυσή Αυγή, είναι ναζί.

Γνωρίζετε κάποιον που τους ψήφισε ή…;
Ελένη: Ίσως δεν μας το είπαν, θα ντρέπονταν.
Μάρκος: Ένα πράγμα είναι σίγουρο: ότι, τα τελευταία χρόνια, κάνουν κάποιες…, είναι μες στα γυμνάσια/λύκεια και «στρατολογούν» μαθητές απ' τα σχολεία, στα σχολεία! Και αυτό είναι πολύ επικίνδυνο.
Ελένη: ...Επίσης στα γήπεδα ποδοσφαίρου με τους φιλάθλους των ομάδων. Και χθες ήμουν σε μια ομιλία. Μιλούσαμε για τη Χρυσή Αυγή και το πρόβλημα με τις επιθέσεις που συμβαίνουν κάθε μέρα στο κέντρο της Αθήνας. Εεε, μες στα λεωφορεία, βλέπεις άτομα με…, δεν φοβούνται, φορούν μπλούζες με το όνομα «Χρυσή Αυγή», έχουν όλοι ξυρισμένα τα κεφάλια τους και όλη αυτή την αμφίεση, και πηγαίνουν μες στα μέσα μεταφοράς και μαχαιρώνουν μετανάστες μέρα-μεσημέρι –χωρίς κανένα απολύτως πρόβλημα–, και κανείς δεν λέει τίποτα. Αν πεις κάτι, θα σε μαχαιρώσουν επίσης… Και μετά τις εκλογές και την είσοδό τους στη Βουλή, αυτές οι επιθέσεις συνέβαιναν όλο και πιο συχνά. Γιατί πολύς κόσμος έλεγε ότι: «εντάξει, μπήκαν στη Βουλή…, θα είναι στη δημοκρατική…». Αλλά αυτό δεν ισχύει γι' αυτούς. Τώρα ανοίγουν καινούργια γραφεία κάθε μέρα, έχουν πολύ κόσμο, και έχουν όλο και περισσότερους οπαδούς. Και το χειρότερο είναι ότι –ελπίζω όχι πολλοί– αρκετός κόσμος είναι μαζί τους γιατί λένε την αλήθεια για τους πολιτικούς, είναι εκτός συστήματος… Και νομίζω είναι ένα τεράστιο πρόβλημα…, και θα μεγαλώσει κι άλλο κι άλλο, και αν όλοι μαζί –όχι μόνο οι αριστεροί–, αλλά όλοι…, …ο κόσμος που πιστεύει στη δημοκρατία, δεν κάνει κάτι γι' αυτό, θα γίνει πολύ χειρότερο. Συνεργάζονται με την αστυνομία, μαζί με την αστυνομία. Έχουν δίκες που δεν έχουν, εεε, εκδικαστεί, ξέρετε, είναι…

…Σε αναστολή;
Ελένη: Ναι, συνέχεια, συνέχεια. Δεν υπάρχει δικαιοσύνη σε εκείνο το…

Θα ήθελα να επανέλθουμε στο σημείο που αναφερθήκατε στο «Δεκεμβριανό Κίνημα», δύο χρόνια πριν. Και αναφέρατε επίσης πολιτισμικές διαφορές ή…; Θα ήθελα να σας ρωτήσω ποιο ήταν το ζήτημα – είπατε «δεν είναι οικονομικό, είναι κάτι άλλο»;
Μάρκος: Υπήρχαν δύο ζητήματα: ένα είχε να κάνει με τον δημόσιο χώρο. Ο Δεκέμβριος του 2008, κατά κάποιο τρόπο, επινόησε τον δημόσιο χώρο. Αν μείνεις σε μια πόλη σαν την Αθήνα για λίγες μέρες, θα αντιμετωπίσεις αυτό το πολύ μεγάλο πρόβλημα. Το ένα ήταν ο δημόσιος χώρος και το άλλο είχε να κάνει κατά βάση με όσους ήταν μαθητές γιατί αυτός που πυροβολήθηκε από τον αστυνομικό ήταν δεκαπεντάχρονος. Ξέρετε, οι νέοι ένιωσαν ότι δεν είχαν πρόσωπο μες στην κοινωνία και το έδειξαν, τρόπον τινά, με το να πάνε έξω από τα αστυνομικά τμήματα και να δηλώσουν ότι: «είμαστε εδώ, έχουμε πρόσωπο». «Δεν είμαστε χωρίς πρόσωπο». Οπότε, αυτό ήταν, με έναν τρόπο, ίσως, ένα υποσυνείδητο ηθικό ζήτημα για το Δεκέμβριο, ζήτημα ηθικό και δικαιοσύνης, όχι οικονομικό.
Ελένη: Ναι, θέλω να πω και κάτι άλλο για τις ταραχές του Δεκεμβρίου.
Μάρκος: …Αλλά το «άλλο» έχει να κάνει με τον δημόσιο χώρο, με τα προβλήματα του δημόσιου χώρου σε μια πόλη σαν την Αθήνα, οκέι.
Ελένη: Νομίζω ότι οι ταραχές του Δεκεμβρίου άλλαξαν μια ομάδα ατόμων που ήταν στην ίδια ηλικία με το αγόρι που σκοτώθηκε – 15 χρονών τότε. Τώρα είναι…, πόσο χρονών είναι; 20;
Στέφανος: 20.
Ελένη: 20: αυτοί…, αυτοί είναι οι πιο εξοργισμένοι, νομίζω. Δεν είναι μια γενιά αλλά…, αυτά τα άτομα… δεν πιστεύουν στο κράτος γιατί «το κράτος είναι κακό», «η αστυνομία είναι κακιά»…

Εντάξει, έχουν χάσει την πίστη τους.
Ελένη: …Μπορούν να σε σκοτώσουν. Ναι! Ναι-ναι.

Το να χάνεις πίστη στους θεσμούς… Η οικογένεια εξαιρείται, ε;
Ελένη: (*γελάει λίγο*) Δεν ξέρω. Εσύ έχεις διαφορετική… (*απευθύνεται στον Μάρκο*);
Μάρκος: Όχι-όχι. Ναι, το πρόβλημα έχει να κάνει με τη συμβολική διάσταση, όλα τα συμβολικά συστήματα έχουν καταρρεύσει. Γι' αυτό, για μένα, δεν υπάρχει ελπίδα (*γελάει λίγο*). Αλλά, εεε, γι' αυτό…, επειδή όλα τα συμβολικά συστήματα είναι… Και αυτό είναι το πρόβλημα, ναι, δεν είναι οικονομικό.

Ναι, αλλά ήδη το Δεκέμβριο του 2008..., ήταν η περίσταση στην οποία αυτό κατέρρευσε; Το συμβολικό... Πότε ξεκίνησε, τι θα λέγατε;
Μάρκος: Ναι, ίσως στην Ελλάδα αυτό συνέβη τις τελευταίες δύο δεκαετίες, αρχές του '90. Εντάξει, δεν συνέβη το Δεκέμβριο του '08, ήταν περίπου 20 χρόνια. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, το χρηματιστήριο, ο νέος τρόπος ζωής, οκέι, με τα..., ξέρετε, τα πολυτελή αυτοκίνητα, τα μεγάλα σπίτια...
Ελένη: ...Τα μεγάλα δάνεια από την τράπεζα, ψεύτικα χρήματα...
Μάρκος: Εντάξει, η μεταβολή των ηθικών αξιών στην ελληνική κοινωνία. Όλο αυτό οδήγησε στο Δεκέμβριο του '08, κατά τη γνώμη μου.

Εντάξει. Αλλά αν ρίξετε μια ματιά στην προηγούμενη κατάσταση, τρία με τέσσερα χρόνια πριν, πριν την κρίση, ήδη τότε υπήρχαν πολλές κριτικές, απέναντι στο κράτος, απέναντι στον καπιταλισμό στην Ελλάδα, απέναντι στην πολιτική νοοτροπία κ.ο.κ. Όταν κάνετε μια αναδρομή σε εκείνη τη στιγμή πώς θα λέγατε..., πώς ζούσατε τότε; Ήταν «οκέι» που ζούσατε στην Ελλάδα;
Ελένη: Νιώθω σαν να ήταν 30 χρόνια πριν, δεν μπορώ να θυμηθώ.
Μάρκος: Έχω μια εικόνα για τη γενιά μου, για όσους είναι κοντά στα 40. Μεγαλώσαμε με το αίσθημα ότι είμαστε «εκτός της ιστορίας», με το ότι δεν θα αντιμετωπίσουμε την ιστορία στη διάρκεια της ζωής μας· τα προβλήματά μας είναι πώς θα τελειώσουμε το πανεπιστήμιο..., να βρούμε μια δουλειά και ένα..., ή κάτι. Κι αυτό ήταν ένα κοινό αίσθημα, το ότι, δηλαδή, είμαστε «εκτός της ιστορίας».

Αυτή είναι μια ενδιαφέρουσα άποψη.
Μάρκος: Πιστεύω πολύ σε αυτή την οπτική.

«Εκτός ιστορίας, εκτός πολιτικής»;
Μάρκος: Ναι, εκτός του κοινού πεπρωμένου, ναι. Αυτή ήταν μια από τις θετικές επιδράσεις της κρίσης στην Ελλάδα: ότι άρχισαν οι πολίτες να επανεξετάζουν τον δημόσιο χώρο..., και επανεξετάζουν το δημόσιο πεπρωμένο τους· άρχισαν να συζητούν μέσα στα, ξέρετε, στο τρένο ή στα λεωφορεία, στα μέσα μαζικής μεταφοράς. Λίγα χρόνια πριν, δεν υπήρχαν τέτοιες συζητήσεις, όλοι ήταν σιωπηλοί. Ναι, αυτό δημιούργησε η κρίση: ο κόσμος σκέφτεται από την αρχή για την πολιτική, τον δημόσιο χώρο και το κοινό πεπρωμένο· κι αυτό εξηγεί τι συνέβη τις τελευταίες δύο δεκαετίες: η ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ζωής στην Ελλάδα (*παύση*). Έτσι, η δική μας γενιά σκέφτηκε ότι εμείς ζούμε χωρίς τις αντιφάσεις και τους αγώνες της ιστορίας, και τα προβλήματα της ιστορίας, και τις τραγωδίες της ιστορίας.

Ναι-ναι, ναι.
Ελένη: Νομίζω και για μας το ίδιο ισχύει, ε;
Μάρκος: Μάλλον.
Ελένη: Γιατί θυμάμαι...
Στέφανος: Θυμάμαι να μεγαλώνω και να πιστεύω στην Ευρωπαϊκή Ένωση λες και οι ζωές μας θα αλλάξουν..., και λες και όλοι θα έχουν ολοκαίνουργια αυτοκίνητα και θα έχουμε και μετρό..., ένα νέο φανταχτερό αεροδρόμιο, και θα μπορούμε να ταξιδεύουμε σε ολόκληρη την Ευρώπη και δεν θα είμαστε σαν...
Ελένη: ...Τους φτωχούς...
Στέφανος: ...Τους φτωχούς συγγενείς της Ευρώπης. Αλλά αυτό άλλαξε λίγο πριν την κρίση εξαιτίας..., δεν ίσχυσε για όλους παρά μόνο για μερικούς. Εννοώ, ήσουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά δεν είχες λεφτά για να ταξιδέψεις. Τέλος πάντων. Επομένως...
Ελένη: Μπορούσες (*να ταξιδέψεις*). Είχες τα χρήματα, δεν χρειαζόταν να αλλάξεις νόμισμα για να ταξιδέψεις στο Παρίσι αλλά δεν είχες λεφτά για να αγοράσεις εισιτήριο.
Στέφανος: Ναι, και μετά αρκετοί πήγαν να μείνουν με τους γονείς τους. Βασικά, προτίμησαν να μείνουν με τους γονείς τους και να αγοράσουν ένα πιο ακριβό αυτοκίνητο από το να μείνουν μόνοι τους.

Ναι. Αλλά αν λέτε ότι νιώθετε σαν να βρίσκεστε «εκτός της ιστορίας» και τώρα μιλάμε για την Ευρώπη, και η Ευρώπη υπήρξε μια πολύ σημαντική επιρροή στην κατάσταση, δεν είναι αυτό μια εξήγηση; Όλα έρχονται από τις Βρυξέλλες. Η κατάστασή σας άλλαξε πολύ απότομα εξαιτίας της ευρωπαϊκής επιρροής και, έτσι, έρχεται απέξω, όχι απ' τους ίδιους τους Έλληνες.
Μάρκος: Ναι.

Θα μπορούσε να είναι αυτή η σχέση...;
Μάρκος: Ναι-ναι, αυτό εξηγεί...

Και τώρα είναι σαν μια κρίση... Όλα ήρθαν από την Ευρώπη και τώρα λένε: «στοπ». Και η κρίση προκύπτει από αυτή τη νέα σχέση: σταμάτησαν να στέλνουν χρήματα και σταμάτησαν να δίνουν τα δικά τους..., έτσι είναι ή πώς θα μπορούσατε...;
Ελένη: Ναι, δεν σταμάτησαν.

Δίνουν περισσότερους όρους, τι πρέπει να κάνετε...
Ελένη: Ναι.

...Έρχεται η λιτότητα..., από τους κανόνες. Δεν είναι σαν να είστε λίγο σε μια εξάρτηση, ε;
Μάρκος: Χμ-χμ.

Ορίζουν…

Ελένη: Είπαν ακόμη και τι να ψηφίζουμε. Α, και θέλω να πω κάτι σε σχέση με αυτό τον τρόπο χειραγώγησης. Και…, τρομοκρατούσαν τους ψηφοφόρους που ήρθαν…, και κάτι άρθρα απέξω έλεγαν: «μην ψηφίσετε ΣΥΡΙΖΑ γιατί θα κάνει πράγματα που δεν έχουμε συζητήσει, και δεν μπορείτε να αλλάξετε αυτό που είπαμε, δεν μπορείτε να αλλάξετε την πολιτική που ακολουθείται». Αλλά, επίσης, μες στους εργαζομένους στον…, σε όλον τον ιδιωτικό τομέα, μάζεψαν όλους τους εργαζομένους και είπαν: «μην ψηφίσετε ΣΥΡΙΖΑ, ψηφίστε Νέα Δημοκρατία γιατί είναι ο μόνος τρόπος για να επιβιώσει η εταιρεία μας, είναι ο μόνος τρόπος ώστε κάποια μέρα να πάρετε τα λεφτά σας» – γιατί είναι απλήρωτοι για 3-4 μήνες. Τους δίνουν, ξέρετε, το 20% του μισθού τους. «…Και γιατί με τον ΣΥΡΙΖΑ όλα θα αλλάξουν: τα χρήματα από την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν θα έρθουν, οι τράπεζες θα φύγουν, δεν θα έχουμε τη δυνατότητα να πάρουμε λεφτά από τις τράπεζες, τίποτε δεν θα λειτουργήσει»: και το ακούω αυτό από πολλές εταιρείες, από μεγάλα σούπερ-μάρκετ… Ναι, κι αυτό συνέβη την εβδομάδα πριν τις εκλογές· κοιτούσαν τις δημοσκοπήσεις, τις κρυφές δημοσκοπήσεις, και ο ΣΥΡΙΖΑ προηγείτο. Και ήταν τεράστια, εεε, δουλειά, το να το κάνεις αυτό. Και όπως είδατε από τα αποτελέσματα των εκλογών, κυρίως οι ηλικιωμένοι ψήφισαν Νέα Δημοκρατία, οι νέοι προσπάθησαν να… Ακόμη και αυτοί που ζουν με συντάξεις των 200 ευρώ, και φοβούνται, πραγματικά, ότι ούτε αυτά τα χρήματα θα τα πάρουν.

Χμ (*παύση*), ναι. Υπάρχουν χαρούμενες στιγμές στη ζωή σας;

Μάρκος: Φυσικά (*η Ελένη γελάει*), δεν είπα ποτέ ότι έχω κατάθλιψη λόγω της κρίσης.

Ελένη: Εγώ είπα όλα τα κακά.

Ναι-ναι. Αλλά όλος αυτός ο αγώνας που κάνετε καθημερινά…

Μάρκος: Είναι ένα στερεότυπο αυτό.

Ναι, αλλά σε σχέση με τη ζωή; Εννοώ, πέρα από την κρίση, η ζωή, ξέρετε, συνεχίζεται…

Ελένη: Ναι.

Είστε ακόμη νέοι άνθρωποι. Οπότε…, πώς τα καταφέρνετε, πώς προσπαθείτε να κάνετε τη ζωή σας ευτυχισμένη;

Μάρκος: Εγώ κόβω το κάπνισμα αυτές τις μέρες.

Ελένη: Τι; Το κόβεις;

Μάρκος: Κάνω μια μεγάλη προσπάθεια να κόψω το κάπνισμα.

Ελένη: Ααα! Ουάου!

Μάρκος: Αυτό είναι μια ένδειξη ότι δεν έχω χάσει κάθε ελπίδα, σωστά; Εντάξει, μόνο που πίνω περισσότερες μπύρες και κρασί (*γελούν λίγο*).

Γνωρίζετε άτομα γύρω σας που δεν καταφέρνουν…;

Ελένη: Ναι.

Μπορείτε να πείτε για κάποιον από το περιβάλλον σας που είναι σε πολύ κακή κατάσταση;

Στέφανος: …Που δεν τα καταφέρνουν…;

Ελένη: …Που δεν είναι χαρούμενοι…;

Ναι.

Ελένη: Έχουν τις στιγμές τους. Αλλά οι κακές στιγμές γίνονται όλο και περισσότερες.

Στέφανος: Νομίζω ότι, αν δείτε τα στατιστικά, θα δείτε ότι μια αυξανόμενη κατάθλιψη, μεγάλη αύξηση. Και οι ψυχίατροι κάνουν μεγάλο πάρτι.

Ελένη: Ναι, αλλά πιο ειδικά…

Στέφανος: Τι; Οι φίλοι μου…

Ελένη: ...Άτομα…, χμ.

Μάρκος: Ναι, ισχύει αυτό για την κατάθλιψη.

Ελένη: Ναι. Ναι.

Μάρκος: Ισχύει.

Μιλήσατε για τις σχέσεις με τους γονείς. Έχετε μικρά αδέρφια, αγόρια ή κορίτσια; Πώς μιλάτε για την κρίση με τα μικρά σας αδέρφια ή με άτομα πιο νεαρά από εσάς;

Ελένη: Πόσο πιο νεαρά;

Μπορεί κάποιος να πει ακόμη ότι: «πρέπει να είσαι καλός στο σχολείο, αλλιώς, δεν θα έχεις μέλλον…»;

Ελένη: Τι μπορείς να τους πεις; Δεν έχω σχέσεις με τόσο νεαρά άτομα, που πηγαίνουν στο σχολείο, αλλά ο αδερφός μου, που είναι μικρότερος (είναι 23), και είναι μουσικός, είναι πολύ δύσκολο (*γελάει λίγο*) αυτό που κάνει… Και νομίζω είναι η νοοτροπία του που είναι πάντα χαρούμενος… «Εντάξει, κάτι θα κάνουμε…, καλά είμαι» – σπουδάζει τώρα… Αλλά κυρίως του λέμε: «γίνε καλός σ' αυτό που κάνεις και θα βρεις δουλειά σε άλλη χώρα», αυτό του λέμε.

Οπότε, λέτε στους γύρω σας «φύγε, μη μείνεις εδώ»;
Ελένη: Ναι.

Ναι, αλλά λες στον εαυτό σου να μη φύγει, ίσως πρέπει να φύγεις κι εσύ.
Ελένη: Ναι, γιατί δεν θέλω να είναι θλιμμένος, όπως κι εμείς οι υπόλοιποι. Και θέλω να έχει μια δυνατότητα. Και το ξέρω ότι είναι μόνο τρία χρόνια πιο μικρός από μένα, αλλά νιώθω ότι είναι πολύ μικρός. Ξέρεις..., «κάνε κάτι άλλο».

Αργότερα, θα πάμε στην Τήνο με τον Νίκο τον Παναγιωτόπουλο και θα λάβει χώρα εκείνη η συνάντηση που σας έλεγα, με άτομα από 12 διαφορετικές χώρες. Και στην πρώτη αυτή συνάντηση θα μιλήσουμε για την κατάσταση στην Ελλάδα. Αλλά, ίσως, θα έπρεπε να δούμε επίσης ότι υπάρχουν σχετικά πολλές ομοιότητες με την κατάσταση στην Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ιταλία, και με τις χώρες της Βόρειας Αφρικής επίσης. Και θα είναι ενδιαφέρον να δούμε τι συμβαίνει σε αυτή την περιοχή... ίσως θα δούμε ότι πρόκειται για μια κρίση η οποία είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτό... Και θα ήταν ενδιαφέρον να κοιτάξουμε πώς είναι ο κόσμος στις άλλες χώρες, να δούμε, ίσως, αν υπάρχουν κοινωνικά κινήματα που θα μπορούσαν να είναι διεθνικά, ναι...
Ελένη: Ναι. Ναι, ναι, ναι. Τα κοινωνικά κινήματα είναι μια χαρούμενη στιγμή. Όπως και το να αλληλεπιδράς με τον κόσμο κάι να έχεις τη δυνατότητα να κάνεις πολλά πράγματα χωρίς να ξοδεύεις χρήματα. Και να επινοείς διάφορα για να κάνεις, όπως: «θα σου δώσω αυτό, θα μου δώσεις εκείνο...», «πάμε να κάνουμε αυτό», αυτό, «πάμε». Έχουμε μια πολύ όμορφη χώρα, έχουμε πολύ καλό καιρό, μπορούμε να είμαστε έξω όλη την ώρα, οπότε...

Αυτά είναι θετικά λόγια...
Ελένη: Ναι, ναι, ναι, και αλληλεπιδραστικά. Για μένα, είναι το μόνο που με κάνει πραγματικά ευτυχισμένη: το να μπορώ να μιλάω και να καταλαβαίνω ότι και οι υπόλοιποι έχουν τα ίδια προβλήματα με εμένα. Οπότε, δεν είμαστε μόνοι και πηγαίνουμε όλοι μαζί...

Νομίζετε ότι η κατάστασή σας θα μπορούσε να είναι εμβληματική για την Ευρώπη, για την υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση; Ότι θα μπορούσαν να μάθουν από εσάς; Ότι είστε ένα είδος πρωτοπορίας για την αντίσταση στην Ευρώπη;
Ελένη: Νομίζω ότι, κατά κάποιο τρόπο, έχουμε την πιο ισχυρή αντίσταση, ναι. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που επέστρεψα από την Αγγλία στην Ελλάδα, γιατί οι Άγγλοι δεν έκαναν τίποτα..., δεν αντιδρούσαν σε τίποτα. Δεν μιλούσαν για τα προβλήματά τους ο ένας με τον άλλον, ξέρετε, και... Φαίνεται σαν η Βόρεια Ευρώπη να είναι πιο αφελής. Και ο Στέφανος δεν σας είπε, είναι μισός Σουηδός.

Οπότε, έχει την εμπειρία από την οικογένειά του που ζει στη Σουηδία, την υπόλοιπη οικογένειά του.
Στέφανος: Είναι σαν μην καταλαβαίνουν τίποτα νομίζω.
Ελένη: Ναι, τίποτα.
Στέφανος: Ζουν σε έναν διαφορετικό...
Ελένη: ...Σε έναν διαφορετικό πλανήτη.

Αλλά, ίσως, στη διάρκεια της κρίσης είσαι υποχρεωμένος να σκέφτεσαι όλη την ώρα, πρέπει να είσαι αναστοχαστικός...
Στέφανος: Ναι...

Πιστεύετε ότι οι Έλληνες ήταν έτσι και πριν, πριν την κρίση επίσης;
Στέφανος: Ναι.

Έτσι πιστεύετε;
Ελένη: Ναι.

Αλλά αυτό έρχεται λίγο σε αντίθεση με αυτό που λέγατε, ότι ήσασταν «εκτός ιστορίας» και σε έναν παθητικό τρόπο ζωής, όχι;
Μάρκος: Έχουμε αυτή την αίσθηση, η γενιά μου.
Στέφανος: Υπήρχαν πάντα μικρά κελιά αντίστασης στην Ελλάδα. Ακόμη και στη δικτατορία, ακόμη και μετέπειτα, υπήρχαν πάντα αυτοί της άκρας αριστεράς και αναρχικοί που έκαναν τη φασαρία.
Ελένη: Ναι, και δεν ήταν τόσο, ξέρετε, εκτός του όλου κλίματος όπως είναι στο Ηνωμένο Βασίλειο. Υπάρχουν κι εκεί αναρχικοί αλλά δεν είναι έτσι.

Είναι πιο πολύ ένας θεωρητικός αναρχισμός ίσως.
Ελένη: Ναι.

Είναι κάτι που θέλατε να πείτε που χρειάζεται να ξέρουμε και δεν το ρωτήσαμε ίσως; Υπάρχει κάποια πτυχή της κατάστασης, για την οποία δεν συζητήσαμε;
Μάρκος: Ναι-ναι. Για μένα, το πιο σημαντικό πράγμα δεν είναι η οικονομική κρίση, το είπα ξανά, αλλά η ελληνική κοινωνία και εγώ ο ίδιος και όλοι μας, έχουμε ανάγκη από, ξέρετε, μια δημόσια συζήτηση για τη φύση του ελληνικού κράτους και τις σχέσεις μεταξύ της ελληνικής κοινωνίας και του ελληνικού κράτους, και το πώς μπορούμε να φτιάξουμε ένα κράτος που θα μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς διαφθορά, από τη μια μεριά, και, από την άλλη μεριά, που δεν θα είναι αντιφατικό με τις πολιτισμικές μας διαφορές κ.λπ.

Αλλά αυτή είναι μια συζήτηση, νομίζω, που γίνεται και στην Ελβετία, επομένως, νομίζω δεν θα έπρεπε να το περιορίσετε μόνο στην πολιτισμική διάσταση. Βεβαίως υπάρχουν διαφορές μεταξύ…

Μάρκος: Διαφωνώ με αυτή την οπτική. Καταλαβαίνω γιατί το λέτε αυτό για πολλούς λόγους: είναι ο πολιτισμός σας, είναι δυτική επιστήμη. Το καταλαβαίνω αυτό πολύ καλά.

Συγγνώμη, το κατάλαβα λάθος αλλά αυτό που προσπαθώ να πω είναι ότι με φίλους ξέρω ότι υπάρχει αυτό το ζήτημα: «τι είδους κράτος και κοινωνία θέλουμε και χρειαζόμαστε» γιατί υπάρχουν προβλήματα, φυσικά, στην Ελβετία, για παράδειγμα, ή στη Γερμανία επίσης. Και σε αυτό νομίζω είστε πρωτοπόροι: στο αν καταφέρετε να θέσετε το ζήτημα. Γιατί είναι ένα ζήτημα το οποίο θα έπρεπε να τους απασχολεί όλους, παντού, αυτή τη στιγμή.

Μάρκος: Εντάξει, ίσως να είμαστε πρωτοπόροι στην κοινωνική αντίσταση αλλά η Ευρώπη πρέπει να δώσει ένα αντάλλαγμα. Η Ευρώπη μπορεί να μας βοηθήσει σε αυτό, ξέρετε, στο πώς να μεταρρυθμίσουμε το κράτος. Εεε, αλλά όχι να είμαστε σαν τους Γερμανούς ή τους Σουηδούς ή…, αλλά ένα κράτος το οποίο θα είναι, ξέρετε, λειτουργικό. Το άλλο μεγάλο πρόβλημα είναι ότι πάρα πολύς κόσμος δεν έχει επίγνωση τού τι…, ότι τα συμβολικά συστήματα έχουν καταρρεύσει και, έτσι, αν θες ελπίδα για το μέλλον, πρέπει να χτίσεις ξανά νέα συμβολικά συστήματα. Είναι ένα συμβολικό ζήτημα, δεν είναι μόνο οικονομικό. Είναι πολύ δύσκολο…

Ιούνιος 2012

(*Μετάφραση: Αθηνά Καρατζά & Φωτεινός Μεργούπης*)

Ζωές που διαρρέουν

Αποσπάσματα από συνέντευξη στον Γιώργο Κουρή

Ο Διονύσης και η Αλίκη είναι 24 ετών, αρραβωνιασμένοι, από τη Ν. Ελλάδα, σπούδασαν και οι δυο σε ΤΕΙ. Παιδιά και οι δύο μικρομισθωτών υπαλλήλων στον δημόσιο τομέα, το νεαρό ζευγάρι, μετά από άκαρπες προσπάθειες να βρει εργασία, αποφάσισε να φύγει στο εξωτερικό, να πάει στους συγγενείς της Αλίκης στη Γερμανία με σκοπό «να βρει» εκεί «την τύχη του».

Συνέντευξη με ένα νεαρό ζευγάρι που μετανάστευσε στη Γερμανία

Διονύσης: [...] Όταν σπούδαζα, μου έστελναν κάποια λεφτά οι γονείς μου, αλλά από ένα σημείο, από το 2011 και μετά, που δυσκόλεψαν τα πράγματα, έπιασα δουλειά σαν σερβιτόρος, ώστε να μπορώ να βγάζω τα προς το ζην μου και να διευκολύνω τους γονείς μου. Το ενοίκιο, ωστόσο, δεν μπορούσα να το πληρώνω εγώ και το πλήρωναν οι γονείς μου.

Αλίκη: Εμένα μου πλήρωναν οι γονείς μου τα λεφτά για το ενοίκιο του σπιτιού και ως προς τις προσωπικές μου ανάγκες τις κάλυπτα μόνη μου, καθώς είχα βρει δουλειά σαν αισθητικός για νύχια. Μου άρεσε να ασχολούμαι με αυτό, οπότε, από ένα σημείο και μετά, το έκανα επάγγελμα πηγαίνοντας σε σπίτια. [...]

Διονύσης: [...] Εμείς όταν μπαίναμε στη σχολή μας –δεν είχε ακόμα εκδηλωθεί η οικονομική κρίση–, πιστεύαμε ότι θα τελειώσουμε τις σπουδές μας, θα βρίσκαμε δουλειά πάνω στο αντικείμενό μας και, γενικά, ότι η κατάσταση θα ήταν καλή και θα υπήρχε επαγγελματική απορρόφηση. Είχα όνειρα για ένα μέλλον που όλα θα ήταν σε γενικές γραμμές ικανοποιητικά όσον αφορά και τις δουλειές και τις συνθήκες επιβίωσης.

Αλίκη: Είναι λογικό ο κάθε νέος άνθρωπος να ξεκινάει τη ζωή του με πολλές φιλοδοξίες, όνειρα για ένα καλύτερο αύριο. Όταν βλέπουμε ότι τα όνειρα αυτά

ΚΟΙΝΟΙ ΤΟΠΟΙ

Διεύθυνση σειράς: Νίκος Παναγιωτόπουλος

Νίκος Παναγιωτόπουλος & Franz Schultheis

(επιμέλεια)

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΘΛΙΟΤΗΤΑΣ

Ελλάδα 2010-2015

αλεξάνδρεια

Αντικείμενο επιστημονικής συνεργασίας μεταξύ του Πανεπιστημίου Κρήτης και του Πανεπιστημίου του St. Gallen, η έρευνα αυτή, της οποίας την αποκλειστική ευθύνη για το περιεχόμενο των κειμένων φέρουν οι επιστημονικοί υπεύθυνοι του έργου, Νίκος Παναγιωτόπουλος & Franz Schultheis, χρηματοδοτήθηκε από το Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος με αντικείμενο τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που πλήττουν τα τελευταία χρόνια τις μεσογειακές κοινωνίες.

Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε με την οικονομική στήριξη του Κοινωφελούς Ιδρύματος Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου (ΚΙΚΠΕ).

© Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2015

ISBN 978-960-221-662-0

Διορθώσεις: Αθηνά Καρατζά
Σελιδοποίηση: Ελένη Φραντζή

Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Κωλέττη 31, 106 77 Αθήνα,
τηλ.: 210 3806305, fax: 210 3838173
e-mail: alexpubl@alexandria-publ.gr
http://www.alexandria-publ.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Περιεχόμενα

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΚΟΙΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΘΗΜΑΤΑ

Το αντικείμενο 13

Η μέθοδος 47

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΕΝΟΣ ΚΟΣΜΟΥ

Εύα Παπώτη
Μια «γριά» νέα *79*

Αλίκη Παναγή
Ένα αβέβαιο μέλλον *95*

Ελένη Χατζηγεωργίου
«...Να πάρουμε μια ανάσα...» *111*

Ελένη Μηναδάκη
«Αγώνας επιβίωσης» *115*

Θεόδωρος Θάνος
Ζωή με «δόσεις» *119*

Άννα Κολλιακουδάκη
Ζωή σε αναμονή *139*

Γαρούφω Αθανασέα
Η κρίση και η οικογένεια
ως ελαστική συνεταιριστική «οιονεί επιχείρηση» *143*

Franz Schultheis, Michael Gemperle, Patricia Holder & Nasser Tafferant
«...Αλλά δεν θέλω καθόλου να φύγω..., καθόλου...» *151*

Γιώργος Κουρής
Ζωές που διαρρέουν *177*

Franz Schultheis, Michael Gemperle & Patricia Holder
«Τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα θέλω, τίποτε παραπάνω!» 181

Νατάσα Κονδύλη
Ο «κύκλος των χαμένων»... προσδοκιών 215

Γεωργία Σταμπολλόγλου
«Το να διοριστώ...μου φαίνεται σαν άπιαστο όνειρο» 229

Θεόδωρος Θάνος
Χωρίς διέξοδο 233

Λίλα Παπαβασιλείου
Η συνειδητοποίηση της κοινωνικής βαρύτητας 245

Ελένη Χατζηγεωργίου
«Είμαι 27 ετών και είναι στιγμές που νιώθω ότι είμαι 40...» 251

Franz Schultheis & Nasser Tafferant
«Ακόμα κρυβόμαστε» 253

Εύα Παπώτη
Μια ζωή που... «εξανεμίζεται» 271

Ελένη Μπινάκη
Ένας νέος στερημένος από όνειρα 293

Ιωάννα Μικρογιαννάκη
Το παρόν του παρελθόντος 311

Ιωάννα Μικρογιαννάκη
Διπλός καταναγκασμός 325

Εύα Παπώτη
Σε καθεστώς ομηρίας 341

Δέσποινα Βαλάση
Σε αναζήτηση επαγγελματικής ταυτότητας 361

Ιωάννα Μικρογιαννάκη
«Φαρμάκι κουταλιού» 375

Χρυσάφω Αρβανίτη
Μια περίπτωση απόταξης 385

Παναγιώτης Χαλκιάς
Ένα απατηλό όνειρο 425

Γιώργος Βαρσαμάκης
Η εξέλιξη μιας ματαίωσης 435

Μαρία Αλιμπέρτη
Ματαίωσης συνέχεια 457

Κλαίρη Ανδρέου
Μια πολύ εύθραυστη ισορροπία 473

Δέσποινα Βαλάση
«Τα έχουν αποδομήσει όλα» 489

Αλίκη Παναγή
Μια απότομη προσγείωση 509

Νίκος Παναγιωτόπουλος
Η κρίση και οι απόφοιτοι του «σχολείου της ζωής» 525

Αργυρώ Τσαγκαράκη
Αναδιάταξη στρατηγικών 569

Νίκος Παναγιωτόπουλος
Η απούσα παρουσία 583

Αθηνά Καρατζά
«Το τέρας αυτό της γραφειοκρατίας δεν "παλεύεται"» 595

Γιώτα Ψαρρού
Η παραίτηση ενός σώματος σε κίνηση υπερεπένδυσης 599

Νίκος Παναγιωτόπουλος
Η οικονομία της ανάγκης 625

Αλεξάνδρα Δωματά
Η ματιά μιας άσημης γυναίκας 637

Νίκος Παναγιωτόπουλος
Η κατάρρευση ενός συστήματος 643

Δέσποινα Βαλάση
«Ποτέ δεν είχαμε πολιτική σ' αυτή τη χώρα» 659

Ανίλα Αλιάι (σε συνεργασία με την Τεούτα Αλιάι)
Σώρευση αδυναμιών 661

Γεωργία Σταμπολλόγλου
«Πόσο το έχουμε μετανιώσει...!» 685

Κατερίνα Τσιορλιανάκη
Η κρίση μιας μονογονεϊκής οικογένειας 689

Ελένη Χαλκίτη
Η καθημερινή μάχη 693

Θεόδωρος Θάνος
Η πειθαρχία δοκιμάζεται 711

Χρυσούλα Πλαβού-Μπαλατσούκα
«Να ζεις για την πατρίδα και εκείνη να σε προδίδει...» 733

Άννα Κακμή
«Εγώ τα χέρια μου τα έχω, δόξα τω Θεώ» 739

Βασιλική Αγγελιδάκη
«Βλέπω την παρακμή, κάθε μέρα, αυτής της κοινωνίας...» 743

Θεόδωρος Θάνος
Η βεβαιότητα της αβεβαιότητας *745*

Νίκος Παναγιωτόπουλος
Ένας πολύτροπος αγρότης *771*

Θεόδωρος Θάνος
Από το όνειρο στην πραγματικότητα *773*

Γιώτα Ψαρρού
Το «επιχειρηματικό ήθος» στην επιβίωση του επιχειρείν *793*

Αλίκη Παναγή
Ένα παρόν μόνο με παρελθόν *811*

Ιφιγένεια Κριθαράκη
Η δοκιμασία μιας αυτοαπασχολούμενης *825*

Γιώργος Σπανάκης
Το τέλος της «οικονομίας της μπέσας» *847*

Επίλογος 861

Πηγές Εικόνων 879

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κοινές έννοιες και παθήματα